Otto Tief ja tema valitsus

■ 2004. aasta septembris toimus rida üritusi meenutamaks Otto Tiefi valitsuse tegevust 60 aasta eest. 17. septembril peeti Tartus *korp! Rotalia* korraldatud ajalookonverents "Otto Tief ja 1944. a. vahevalitsus", mille avas Vabariigi President Arnold Rüütel. Mõni päev hiljem, 19. septembril toimus Eesti Teaduste Akadeemias MTÜ Konstantin Pätsi Muuseumi, Teaduste Akadeemia ning Välisministeeriumi korraldusel esinduslik konverents "Otto Tief ja Eesti Vabariigi taastamise katse 1944. aastal". Konverentsi avas peaminister Juhan Parts:

"Rõhutan kohe enda arusaama, et seda EV taastamise katset tuleb pidada õnnestunuks. Hoolimata tõsiasjast, et Otto Tiefi valitsuse ametiaeg jäi üürikeseks ning tegelikku kontrolli valitsus riigi üle ei saanud ega võinudki tollases sõjalis-poliitilises olukorras saavutada. Õnnestunuks tuleb selle katse tulemust pidada eeskätt juriidilises mõttes. Otto Tiefi valitsuse ametissemääramisega tollase presidendi kt. prof. Jüri Uluotsa poolt oli Nõukogude vägede sissetungi ajal septembris 1944 Eesti pealinnas võim Eesti seadusliku valitsuse käes. Pika Hermanni tornis lehvis sinimustvalge lipp, ning sissetungijad tõid Eesti Vabariiki uue okupatsiooni. Niisiis saab hinnang Otto Tiefi nn. vahevalitsusele olla ühene: tegemist oli Eesti Vabariigi seadusliku valitsusega, mille tegevuse lõpetas Nõukogude Liidu relvastatud sissetung. Tiefi ja ta valitsuse liikmete saatus oli karm: kõik valitsuse liikmed võeti nõukogude võimu poolt kinni järgneva nelja kuu jooksul ja represseeriti. Kuid Eesti Vabariigi juriidilise järjepidevuse teatepulk oli edasi antud, sellele järgnesid Eesti pagulasvalitsused läänes läbi aastakümnete ning lõpuks ka omariikluse taastamise õigusliku järjepidevuse alusel vabas Eestis, kui viimane pagulasvalitsuse juht Heinrich Mark oma volitused Riigikogu ees üle andis. Kuid sellele juriidilisele aspektile sekundeerib niisama oluliselt moraalne külg: Otto Tiefi valitsuse ametissenimetamine ja tegutsemine kahe rinde vahelises hullumeelses olukorras – aga olukord Eestis septembris 1944 on tänapäeva inimesele kujuteldamatu – viitab eesti rahva püüdlustele iseseisvusele ja omariiklusele. See oli toonastele poliitilistele otsustajatele seesmiselt tunnetatud vajadus, mis näitas, et meil oli neid rahvuslikult mõtlevaid tegelasi, kes ei soovinud teha koostööd võõrvõimudega ja pühendusid võitlusele Eesti Vabariigi eest. Eriti ilmekalt tuli see esile meie toonases poliitilises keskkogus – Eesti Vabariigi Rahvuskomitees. Ja sellest vajadusest osati teha korrektsed otsused, millele sai meie rahvas järgnenud ajal toetuda – niihästi juriidilises kui moraalses mõttes."

Järgnevalt rääkis Otto Tiefi eluloo rohkem või vähem tuntud faktidest Riigikogu liige Küllo Arjakas. Otto Tiefi elulugu on oma aja kontekstis Eesti ühiskonnategelase kohta küllaltki tavapärane. Sündinud 14. augustil 1889. aastal Raplamaal talupoja peres, saatis teda edasipürgimise vaim nagu paljusid põlvkonnakaaslasigi. Ta õppis Pihkva maamõõdukoolis koos Artur Adsoniga, seejärel Peterburi Ülikoolis, kus oli koos Jüri Uluotsaga üks *korp! Rotalia* asutajatest. Esimese maailmasõja ajal mobiliseeriti Vene sõjaväkke, võttis osa Vabadussõjast. Oli Riigikogu liige ja minister Jaan Teemanti valitsuskabinettides, töötas vandeadvokaadina.[1] Pärast 1940. aasta juunipööret, kui oli selge, et tema talumaad lähevad natsionaliseerimisele, asutasid Tiefid eesotsas abikaasa Emiliaga kolhoosi "Jaanika", millel oli ligi 200 hektarit maad. See oli üks kolmest esimesest sõja eel asutatud kolhoosist Eestis. Tõsi küll, õige pea heideti Tiefid kolhoosist välja kui reaktsionäärid ja nad olid sunnitud kodutalust lahkuma, kuid ilmselt tänu sellele jäid küüditamisest puutumata.

Miks keskhaiglas vähihaigena lebav Uluots valis peaministriks just Tiefi? Ilmselt seetõttu, et ta tundis Tiefi pikka aega ja teadis teda kui kohusetundlikku inimest. Valitsuse eesotsas olnud Otto Tiefil, nagu ka paljudel teistel tema valitsuse liikmetest, ei õnnestunud Rootsi pääseda ja ta arreteeriti 1944. aasta 10. oktoobril oma kodutalu põllul. Oli laagrites Siberis ja Kasahstanis ning pääses Eestisse tagasi 1956. aastal. 1958. aastast elas Ukrainas ja 1965. aastast Heinastes (Läti Ainažis), sest Eestis ei olnud tal lubatud elada. Suviti viibis siiski Eestis, sageli isegi mitu kuud järjest. Otto Tief suri 5. märtsil 1976. aastal Ahja haiglas.[2]

Laidoneri muuseumi teadusdirektor Leho Lõhmus tutvustas Otto Tiefi sõjaväelist karjääri.

[1] Vt. ka Eesti avalikud tegelased, Tartu, 1932, lk. 340.

[2] Vt. ka Otto Tief. Mälestusi aastaist 1944–1954, – Akadeemia 1990, nr. 2, lk. 231–250.

Tema ohvitseritee algas, nagu paljudel kõrgharidust omandavatel eesti meestel, kes Esimese maailmasõja ajal mobiliseeriti, kuuekuuliste lipnikukursustega, mille lõpetas 1. jaanuaril 1917. Seejärel sai rindekogemused pontoonpataljoni koosseisus Riia all. Detsembris 1917 tuli Tief Eestisse. Oli 12. armee Eesti täidesaatva komitee ja Eesti Sõjaväelaste Ülemkomitee liige. 1918. aasta sügisel oli ta lühikest aega piirivalve kohtujaoskonna juhataja Tallinnas, kuid otsustas Kalevlaste Maleva koosseisus vabatahtlikuna ja reamehena rindele võitlema minna. Tõusis rühma-, roodu ja pataljoniülemaks. Mais 1919 ülendati alamkapteniks ja oli lõpuks kalevlaste polguülemaks. Vabadusristi II/3 sai Otto Tief alles 1925. aastal, enne oli ta saanud Vabadussõja mälestusmedali ja tasuta maad. Otto Tief oli ka Läti Karutapja ordeni kavaler, kuna ta oli osa võtnud Landeswehri-vastasest sõjast ja silma paistnud lahingutes Lohde mõisa all.[3] 1925. aastal oli Otto Tief Kaitseliidu Toompea malevkonna pealik, edasi sama malevkonna liige.

Sündmuste kaasaegne ja osavõtja Enn Sarv lükkas oma ettekannet "Eesti Vabariigi Rahvuskomitee ja Tiefi valitsus" sisse juhatades ümber väite, nagu oleks Eesti alistumine olnud hääletu. Seda tõestavad faktid, et pärast okupatsiooni korraldatud valimistel esitati Jaan Tõnissoni eestvedamisel vastaskandidaadid, samuti näitab seda 1941. aasta suvesõda, kus suur osa Eestist puhastati punavägedest enne sakslaste kohalejõudmist. 1942. aastaks oli selge, et Nõukogude okupatsioon oli asendunud Saksa okupatsiooniga, kus Eesti iseseisvusele ei nähtud kohta. Varem nimeta rahvuslaste põrandaalune kogu formeerus Eestis Rahvuskomiteeks 1943. aastal. Selleks ajaks oldi veendunud, et Saksamaa kaotab sõja. Kõige olulisemaks vaenlaseks peeti aga Nõukogude Liitu ja alles seejärel Saksamaad. Loodeti Atlandi hartale ja lääneriikide toetusele, et taastada Eesti iseseisvus. Selleks pidi Eesti aga otsustavaks hetkeks jõudusid hoidma. Sakslaste Leningradi rinde kokku varisedes ja Punavägede jõudmisel Eesti piirile kohtus Rahvuskomitee tegevjuht Ernst Kull Jüri Uluotsaga ja mõlemad leidsid, et kodumaad tuleb kaitsta. Veebruaris raadiokõnega esinedes kutsuski Uluots sakslaste mobilisatsiooniga kaasa minema, varasem sakslaste poolt välja kuulutatud mobilisatsioon ei olnud õnnestunud, nüüd aga otsustati kodumaad vaenlase vastu kaitsta. Eestlasi, kes Nõukogude Liidu vastu sõdisid, oli ligikaudu 70 000, neist vaid ¼ 20. SS-diviisi koosseisus ja nendegi mundril olid rahvustunnused, eraldamaks neid teistest. Ülejäänud olid kas *Wehrmacht*i, piirikaitserügemendi, lennuväe, lennuväeabiteenistuse, Eesti Kaitseväe, Kaitseliidu, Soome ja isegi Läti mundris. Siin ei omanud munder põhimõttelist tähtsust, tähtis oli kodumaa kaitsmine põlisvaenlase vastu. Vastupanu Eestis võimaldas lääneriikidel tegutseda Lääne-Euroopas, sest sakslased hoidsid oma vägesid Eestis. 1983. aastal, kui möödus 61 aastat Baltimaade tunnustamisest, president Ronald Reagan mitte ainult ei avaldanud täielikku toetust Baltimaade iseseisvusele, vaid ka tunnustas eestlaste võitlust oma iseseisvuse eest Nõukogude Liidu vastu 1944. aastal. SS-väeossa sattusid eestlased mobiliseerimise teel ja oma heade füüsiliste näitajate tõttu. Ka Nürnbergis ei kuulutatud kuritegelikeks SS-i mobiliseeritute väeosasid. Ettekannet lõpetades rõhutas Enn Sarv, et riigi poliitikat tehes tuleb tugineda ikka teadmistele.[4]

Professor Peeter Järvelaid rääkis vastupanukultuurist. Ta leidis, et vastupanus ei ole teisejärgulisi tegelasi. Me peame ikka ja jälle oma ajaloo juurde tagasi tulema, et ajalooliste isikute kaudu näha valikuvõimalusi ja tehtud valikuid. Tief oli 1913. aastal Peterburis õppides koos Uluotsaga

[3] Lāčplēša kara ordeņa kavalieri. Biogrāfiska vārdnīca, Jāņa sēta 1995, lk. 521.

[4] Vt. ka E. Sarv. Eesti Vabariigi Rahvuskomitee: tegevuse lühiülevaade. – Akadeemia 1998, nr. 8, lk. 1612–1619; K. Niidassoo. (Väitlus). – Akadeemia 1999, nr. 2, lk. 405–409; J. Pihlau. (Väitlus). – Akadeemia 1999, nr. 7, lk 1518–1528.

olnud üks "Rotalia" asutajaid. "Rotalia", samuti advokatuuri kaudu olid tal laialdased sidemed, ta oli olnud parlamendi ja valitsuse liige ning seda kõike silmas pidades on Uluotsa valik mõistetav. Juristina oli Tief jõudnud palju ära teha Eesti seadusandluse korrastamisel. Siinkohal tuleb meeles pidada, et 1940. aastaks ei olnud veel kõik Eestis kehtivad seadused eestikeelsed, tema koostatud on ka "Riigi Teataja" sisujuht. Kuigi *de iure* oli Eesti Vabariik ka 1944. aastal olemas, on Tiefi vaieldamatu teene, et septembris eksisteeris Eesti Vabariik viis päeva ka *de facto*. 1918. aasta veebruaris oli väljakuulutatud Eesti Vabariik kestnud vaid ühe päeva, siis järgnes Saksa okupatsioon. Sõltumata sellest, kui lootusetu olukord ka tunduks, tuleb iseseisvuse eest seista ja vastu panna. Ilma Tiefi ja tema mõttekaaslasteta ei oleks olnud ka 1991. aasta augusti.

Heli Susi oma ettekandes "Otto Tiefi viis hauda" meenutas peaministri matust, millest kujunes KGB kaasabil poliitiline aktsioon. Otto Tief suri Ahja külahaiglas 1976. aasta 5. märtsil reedesel päeval. Nädalalõpule järgnes esmaspäeval peetav rahvusvaheline naistepäev, mis Nõukogude ajal oli suur pidu- ja joomapäev, kui muidugi mingit asja ei olnud võimalik ajada. Otto Tiefi soov oli saada maetud oma sõbra ja võitluskaaslase Arnold Susi lähedale ning seda tahet hakkasid täitma Heli Susi ja Elfriede Einseln, Otto Tiefi endine kolleeg Maapangast. Kirstu ei olnud võimalik saada aga enne kolmapäeva, sest lisaks naistepäevale oli maad tabanud ka gripilaine. Heinastest, kus Tief elas ja oli sisse kirjutatud, tuli saada surmatunnistus. Juba laupäeval leiti Arnold Susi haua päitsis Otto Tiefile matmisplats Metsakalmistul ja matused plaaniti korraldada neljapäeval. Siis aga toimus Pihkvas raudteeõnnetus 150 ohvriga, kuhu tuli korralduse kohaselt saata kõik kirstud ka Lõuna-Eestist. Nii tuli matused lükata edasi laupäevale. Otto Tiefile sõideti Tallinnast koos kirstuga järele kolmapäeval ja tema puusärk jõudis Metsakalmistu kabelisse neljapäeva hommikul. Naistepäeva pohmelusest oli ärganud ka KGB, kes kolmapäeval, õnneks küll hilinemisega, oli tulnud Otto Tiefi surnukehale järele, et viia see sissekirjutuse järgi (!?) matmisele Heinastesse. Kuna see plaan ei õnnestunud, siis otsustati keelata Metsakalmistul krundi eraldamine Tiefi matmiseks. Selle peale otsustasid matuse korraldajad sängitada Tief perekonnaplatsile, mis oli samuti Metsakalmistul. Aga ka see keelati ära, sest Metsakalmistu olevat kinnine kalmistu, kuhu saab matta vaid täitevkomitee eriloal, Tiefi jaoks olevat plats eraldatud Pärnamäele. Kõige selle tulemusel oli esialgu vaikselt kavatsetud matuste ümber tekkinud suur tähelepanu ja laupäeval matustest osavõtjate arv ootamatult suur, mida just KGB kartis, kuigi ise oli sellele igati kaasa aidanud. Loomulikult olid Metsakalmistu kabelis varakult kohal ka kagebistid, kes Otto Tiefi kirstu möödumisel ei saanud teisiti, kui pidid samuti pea paljastama. Pärnamäel, kus matmine toimus, ja muidugi ka KGB oli lindistamas-pildistamas, kujunes hüvastijätt Otto Tiefiga rahvuslikuks meeleavalduseks. 4. aprillil 1993. aastal maeti Otto Tief tema soovi kohaselt ümber Arno Susi hauaplatsi kõrvale.[5]

Loodetavasti leiavad ülalrefereeritud ettekanded õige pea ka täies mahus eraldi kogumikuna publitseerimist, sest Otto Tiefist ja tema valitsusest teab laiem üldsus siiski kahjuks suhteliselt vähe. Samas aga väärib Otto Tief kindlasti kohta selliste meeste kõrval nagu Jüri Vilms, Jaan Tõnisson, Konstantin Päts, Jüri Uluots…

23. septembril toimus valitsuse väljasõiduistung Läänemaale, Ridala valda Põgari külla, kus Mäevalla baptistide palvemajas oli kuuekümne aasta eest toimunud Tiefi valitsuse viimane istung. Praeguse valitsuse istungil arutati tavapäraseid küsimusi, mis seotud rahade eraldamise, põllumajanduse, kaitseväe, Euroopa parlamendiga jm. Sellele järgnes mälestustseremoonia palvemaja ees, millega tähistati 60 aasta möödumist Otto Tiefi valitsuse tegevusest ning meenutati 1944. aasta suurpõgenemist paatidel üle Läänemere. Kohaliku koguduse õpetaja järel sai sõna peaminister Juhan Parts, kes ütles: "Ajalugu on keeruline. Miks me täna siia tulime? Muidugi tahame mälestada oma eelkäijaid, aga me tahame saata siit ka eesti rahvale sõnumi oluliste ajalooliste faktide suhtes. Et me mõistaks oma ajalugu. Minu arvates Tiefi valitsuse puhul on kaks asjaolu: me saime üle anda teatepulga, et Eesti riik loodi 1918. aastal; teiseks – ühemõtteliselt kuulutas see seaduslik valitsus Eesti selles sõjas neutraalseks. Need on väga olulised asjad."

Eksiilvalitsuse nimel kõneles Peeter Luksep. Seejärel sai sõna riigisekretär Heiki Loot, kes andis kõnejärje Otto Tiefi valitsuse riigisekretäri Helmut Maandi pojale Jaak Maandile. Viimane luges ette isa mälestustest leheküljed, mis käsitlesid olukorda 60 aasta eest samal kohal:

"22. septembri õhtul pidasid vabariigi valitsuse liikmed baptistide palvemaja köögis koosoleku. Kohal olid kõik Eestis olevad valitsuse liikmed. Koosolekul arutati peamiselt põgenemisega

[5] Vt. H. Susi. … ikkagi kodumaa mulda. Otto Tiefi matused Metsakalmistul ja Pärnamäel, Marm 1990, nr. 5/6, lk. 39–49.

seotud küsimusi ning öövalve korraldamist külas. 23. septembri hommikul selgus, et oodatud kiirpaat Rootsist polnud ikka veel ilmunud. [– – –] Pühapäeva õhtupoolikul kuulsime, et venelased on jõudnud Martnasse, mis ei olnud meie asupaigast enam kuigi kaugel. Oli selge, et suuremas grupis me enam ei tohi olla. Inimesed hajusid väiksemates gruppides kaugematesse taludesse ja heinaküünidesse. Mõned meie käes olevad dokumendid ja ühe paki "Riigi Teatajat" nr. 1 peitsime koos Tiefiga kohta, kus nad võisid säilida pikemat aega.[6] "Riigi Teatajast" jätsime kumbki omale ühe eksemplari. Tiefi kätte jäi ka korrektuuriäratõmme vabariigi valitsuse deklaratsioonist, mida kavatsesime trükkida 21. septembril ja Tallinnas seintele üles kleepida. See jäi aga tegemata, sest sama päeva õhtupoolikul pommirünnaku ajal oli üks pomm langenud ETK hoovile, kus asus trükikoda. Elektriseadmete purunemise tõttu jäi trükkimine seisma. Rannas paati oodates sai Tief kokku ühe oma kliendiga, kellel oli kusagil eemal käsil kauplemine väiksema paadi ostmiseks. Nad läksid koos seda selgitama. Siis kadus mul kontakt Tiefiga."[7]

Kõneleja lõpetas iseenda mälestustega samast paigast augustis 1944, mil ta oli emaga, nagu ka Tiefi naine oma perega, randa jõudnud, et siit üle mere Rootsi jõuda. Teel oli ta aga ühe seljakoti külge seotud saapa kaotanud ja pidi nüüd paati jõudes ema korraldusel ka teise, kasutuks muutunud saapa merre viskama. Need olid kaheksa-aastase poisi mälestused kodumaalt lahkumisel.

Kõnede vahel laulis kohaliku kooli poistekoor. Lõpuks asetati palvemaja seinal oleva mälestustahvli ette lilled ja tehti koosviibinutest ühisfoto. Järgnes valitsuse pressikonverents, kus ei saanud mööda ka juba pikemat aega üldsuse ja ajakirjanduse meeli ärevil hoidnud Lihula samba mahavõtmise küsimusest.

Jah, ajalugu tuleb tunda, sellega ei saa võidelda.

Peep Pillak

[6] Kuigi Helmut Maandi viis ühe eksemplari "Riigi Teatajast" nr. 1, 1944 Rootsi kaasa, ilmselt ainsa, mis vabasse maailma jõudis, ja sellest on tehtud fotokoopiaid (vt. Eesti riik ja rahvas Teises maailmasõjas VIII, Stockholm, 1959, lk. 31), ei ole tänaseks teada ühtegi säilinud originaaleksemplari.

[7] H. Maandi. Eesti Vabariigi Rahvuskomitee ja Otto Tief. – Looming 1988, nr. 10, lk. 1399. Vt. ka P. Erelt. Otto Tiefi valitsuse päästmise katse 1944. aasta septembris. – Ajalooline Ajakiri 1998, nr. 1, lk. 71–77.

Suur põgenemine 1944

Eestlaste lahkumine läände ning selle mõjud

■ 22. oktoobril toimus Tartu Ülikooli Raamatukogus ülikooli Välis-Eesti uuringute keskuse ja Rootsi Eesti saatkonna korraldatud ning Tartu Ülikooli, Rootsi Instituudi, Eesti Arhiivi Ühendriikides ja Eesti Kultuurkapitali poolt toetatud teaduskonverents, kus oli arutluse all suur põgenemine läände 1944. aastal ja selle mõjud, mis ulatuvad tänasesse päeva.

Kohaletulnuid tervitas Rootsi suursaadik Tag Hartelius, kusjuures heas eesti keeles. Ta ütles, et 1944. aastal ei olnud Rootsi valmistunud põgenike vastuvõtuks Eestist. Alles sajandi alguses oli Rootsi olnud maa, kust mitmele poole, peamiselt USA-sse välja rännati. Rootsi jõudnud eestlased lootsid esialgu, et pääsevad varsti tagasi kodumaale. Alles mõne aja pärast selgus, et Rootsi tuleb jäädagi. Ühel hiljutisel Ida-Virumaal toimunud integratsioonikonverentsil tuli Eesti muulastele suure üllatusena, et ka eestlased on pidanud paguluses integreeruma. Neid pagulaste integratsioonikogemusi võiks tänases Eestiski kasutada. Tänu rootsieestlastele teatakse Rootsis vahest Eestit rohkem kui mujal Euroopas. Sellele tundmisele on kindlasti kaasa aidanud ka Maarja Talgre ja teiste autorite Eesti lähiajalugu käsitlevad rootsi keeles ilmunud raamatud. Kui Eesti taasiseseisvus, siis osutusid vahel suhted kodumaal ja paguluses elanud eestlaste vahel keeruliseks. Tegemist oli kultuurikonfliktiga, mis tekkinud poole sajandi vältel raudse eesriidega eraldatusest. Nüüd mõistetakse kindlasti üksteist paremini ja sellele on kaasa aidanud säärased asjakohased kokkusaamised nagu ka nüüd peetav teadusekonverents suurest põgenemisest 60 aastat tagasi ja selle mõjudest tänasele päevale.

Seejärel tervitas kohaletulnuid Ülemaailmse Eesti Kesknõukogu esimees Ylo Anson, kes soovis konverentsile edukat tööd. Ta arvas, et oluline on Vello Salo juhitud komisjoni poolt koostatud "Valge raamatu" trükkiandmine.